
ЗБОРНИК НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ
RECUEIL DU MUSÉE NATIONAL À BELGRADE

YU ISSN 0352-2474

RECUEIL
DU MUSÉE NATIONAL
XVIII-1
archéologie

MUSÉE NATIONAL

Belgrade 2005

**ЗБОРНИК
НАРОДНОГ МУЗЕЈА
XVIII-1**

археологија

НАРОДНИ МУЗЕЈ

Београд 2005

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР

Бојана БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ, Александар ЈОВАНОВИЋ,
Јелена КОНДИЋ, Марко ПОПОВИЋ,
Никола ТАСИЋ, Душко ШЉИВАР,
Арчер МАРТИН, Људмил ВАГАЛИНСКИ,
Вера КРСТИЋ (секретар)

ИЗДАВАЧ

НАРОДНИ МУЗЕЈ у Београду

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Татјана ЦВЈЕТИЋАНИН

RÉDACTION

Bojana BORIĆ-BREŠKOVIĆ, Aleksandar JOVANOVIĆ,
Jelena KONDIĆ, Marko POPOVIĆ,
Nikola TASIĆ, Duško ŠLJIVAR,
Archer MARTIN, Людмил ВАГАЛИНСКИ,
Vera KRSTIĆ (secrétaire)

EDITION

MUSÉE NATIONAL à Belgrade

RÉDACTRICE EN CHEF

Tatjana CVJETIĆANIN

САДРЖАЈ / CONTENTS

Биљана ЂОРЂЕВИЋ, Весна РАДИЋ, Татјана ЦВЈЕТИЋАНИН Археолошка делатност Народног музеја	11
Biljana DJORDJEVIĆ, Vesna RADIĆ, Tatjana CVJETIĆANIN Archaeology in the National Museum	29
Драгана АНТОНОВИЋ Неолитско земљорадничко оруђе и његов значај у почецима пољопривреде на тлу Србије	47
Dragana ANTONOVIĆ Neolithic Agricultural Tools and its Significance in the Beginning of Farming in the Territory of Serbia	67
Duško ŠLJIVAR, Dragan JACANOVIĆ Zoomorphic Figurines from Belovode	69
Душко ШЉИВАР, Драган ЈАЦАНОВИЋ Зооморфне фигурине са Беловода	77
Вера БОГОСАВЉЕВИЋ-ПЕТРОВИЋ Праисторијски рудници на централном Балкану	79
Vera BOGOSAVLJEVIĆ-PETROVIĆ Prehistoric Mines in the Central Balkans	112
Ненад РАДОЈЧИЋ Гроб из раног бронзаног доба са некрополе Гламија у Корбову	115
Nenad RADOJČIĆ Early Bronze Age Burial from Necropolis Glamija in Korbovo	121
Лидија НИКИТОВИЋ, Растко ВАСИЋ Гротница у Гучи – некропола под хумкама из бронзаног доба	123
Lidija NIKITOVIĆ, Rastko VASIĆ Grotnica, Guča – Bronze Age Tumulus Necropolis	140

Petar POPOVIĆ	
Kale-Krševica: Investigations 2001-2004. Interim Report	141
Александар БУЛАТОВИЋ	
Керамика брњичке културне групе и старијег гвозденог доба са налазишта Кале у Кршевици	175
Aleksandar BULATOVIĆ	
Pottery of the Brnjica Culture and of Early Iron Age from the Site Kale in Krševica	190
Вера КРСТИЋ	
Сликани кантароси и скифоси са локалитета Кале – Кршевица код Бујановца	191
Vera KRSTIĆ	
Painted Kantharoi and Skyphoi from Kale - Krševica near Bujanovac	210
Ивана АНТИЋ, Сташа БАБИЋ	
Прелиминарни резултати типолошко-статистичке обраде керамичког материјала са локалитета Кале – Кршевица	213
Ivana ANTIĆ, Staša BABIĆ	
Preliminary Results of Typological and Statistic Analysis of Pottery from the site Kale – Krševica	227
Мирослав ЈЕРЕМИЋ	
Античко и традиционално градитељско наслеђе (Кале у Кршевици)	229
Miroslav JEREMIĆ	
Antique and Traditional Architectural Heritage (Kale in Krševica)	258
Светлана БЛАЖИЋ	
Фауна локалитета Кале – Кршевица	263
Svetlana BLAŽIĆ	
Fauna from the Site Kale in Krševica	290

Момир ВУКАДИНОВИЋ	
Резултати геофизичких истраживања методом геоелектричног скенирања и геоелектричног сондирања на археолошком налазишту Кале – Кршевица	291
Momir VUKADINOVIC	
Results of Geophysical Investigations Using Geoelectrical Scanning and Geophysical Sounding at the Archaeological Site Kale – Krševica	308
Branislav ANĐELKOVIĆ, Emily TEETER	
The Coffin of Nesmin: the Belgrade Mummy Identified	309
Бранислав АНЂЕЛКОВИЋ, Емили ТИТЕР	
Несминов ковчег: идентификација Београдске мумије	324
Virginia ANDERSON STOJANOVIĆ	
Terracotta Figurines of Aphrodite, Europa and Leda from Burials of the West Cemetery at Stobi	327
Вирџинија АНДЕРСОН-СТОЈАНОВИЋ	
Теракоте Афродите, Европе и Леде из грובה са западне некрополе у Стобима	339
Бојана БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ	
Налаз римског бакарног новца првог века наше ере са територије Србије	341
Војана BORIĆ-BREŠKOVIC	
A Find of Roman Aes Coins of the 1 st Century from the Territory of Serbia	359
Мирјана ГЛУМАЦ	
Теракоте са некрополе Губеревац – Гомилице	361
Mirjana GLUMAC	
Terracottas from the Necropolis Guberevac – Gomilice	374
Ivana POPOVIĆ	
Amber Jewelry and Decorative Objects from the Private Part of Dunjić Collection	375
Ивана ПОПОВИЋ	
Накит и украсни предмети од ћилибара из приватног дела Збирке Дуњић	393

Velika DAUTOVA-RUŠEVLJAN	
Imported Terra Sigillata and Pannonian Production from the Site Vranj in Hrtkovci (Srem)	395
Велика ДАУТОВА-РУШЕВЉАН	
Импортоване посуде Terra Sigillata и панонска продукција са локалитета Врањ у Хртковцима (Срем)	415
Светлана ЛОМА, Ана ПРЕМК	
Графити на остракону из Сирмија	417
Svetlana LOMA, Ana PREMK	
Die Graffiti auf einem Ostrakon aus Sirmium	436
Софија ПЕТКОВИЋ, Маја ЖИВИЋ	
Група бронзаних фибула са Ромулијане	439
Sofija PETKOVIĆ, Maja ŽIVIĆ	
The Group of the Bronze Fibulae from Romuliana	456
Славица КРУНИЋ	
Theca vulneraria – медицинска или козметичка кутија	459
Slavica KRUNIĆ	
Theca vulneraria – Medical or Cosmetic Box	479
Deana RATKOVIĆ	
Two Figural Bronze Objects from Wagon and Harness in the Roman Collection of the National Museum in Belgrade	481
Деана РАТКОВИЋ	
Два фигурална предмета од бронзе са кола и запреге из Римске збирке Народног музеја у Београду	501
Александар ЈОВАНОВИЋ	
Археолошке белешке уз сакралне споменике из Македоније	509
Aleksandar JOVANOVIĆ	
Archaeological Notes on Sacred Monuments from Macedonia	529
Миодраг ТОМОВИЋ	
О проблему оријентације у савременој археологији	531
Miodrag TOMOVIĆ	
Problem of Orientation in Modern Archaeology	548

Никола А. ЦРНОБРЊА	
Документарна грађа о налазу велике оставе римског новца царева трећег века откривене у селу Свилеува	549
Татјана БЕНЦАРЕВИЋ	
Оставе бронзаног новца IV века са територије Србије	553
Tatjana BENDŽAREVIĆ	
Bronze Coin Hoards of the 4 th Century from the Territory of Serbia	578
Мирослав ВУЈОВИЋ	
Рановизантијски канделабр из Виминацијума – 100 година касније	581
Miroslav VUJOVIĆ	
Early Byzantine Candelabrum from Viminacium – 100 years later	593
Бранислав ЦВЕТКОВИЋ	
Прилог познавању старих градитељских инструмената - „равнило“ из збирке Завичајног музеја у Јагодини	595
Branislav CVETKOVIĆ	
About Ancient Masons' Instruments – 'level' from the Collection of Regional Museum in Jagodina	611
Марија МАРИЋ-ЈЕРИНИЋ	
У потрази за идентитетом Збирке медаља Народног музеја у Београду	613
Marija MARIĆ-JERINIĆ	
In Search of Identity of Collection of Medals in National Museum in Belgrade	629

РАНОВИЗАНТИЈСКИ КАНДЕЛАБР ИЗ ВИМИНАЦИЈУМА - 100 ГОДИНА КАСНИЈЕ

Од свог оснивања 1844. године до данашњих дана, када у не баш свечаном руху слави 160. годишњицу свога постојања, Народни музеј у Београду делио је судбину града у коме се налазио и народа чије је културно благо чувао. Рушен и обнављан, дариван и пљачкан, Народни музеј проживео је током своје дуге историје како светле тренутке просперитета и сјаја тако и мучне периоде битисања у невољким временима ратова, окупација и криза током којих су услови рада били далеко од одговарајућих, збирке растуране а музејски инвентар десеткован.

Проучавајући, у домену својих интересовања, поједине класе археолошког блага које се чува у депоима Народног музеја у Београду, као и одговарајућу научну литературу, били смо у прилици да у неколико наврата утврдимо како се поједини предмети, често веома интересантни, више не могу наћи у збиркама ове установе. Највећи број ових предмета нестао је из Народног музеја током два велика светска рата када је Београд претрпео до тада невиђена разарања а фонд Народног музеја уништаван, пресељаван и пљачкан.¹ Прави обим ових ненадокнадивих губитака биће могуће утврдити тек с пуном модернизацијом музејског документарног фонда, а посебно детаљном компјутерском каталогизацијом која се управо спроводи. У жељи да дамо свој скроман допринос сагледавању обима овог изгубљеног блага, издвојићемо један интересантан али недовољно познат налаз из византијског Виминосиона, који је откупљен давне 1905. године, а током I светског рата нестао из збирки Народног музеја.

У једном успутном чланку објављеном далеке 1908. године у Додатку *Стари-нара* М. М. Васић, тадашњи доцент на Београдском универзитету, те чувар и

/1/ Поповић, Јевремовић 1994: 16-20.

Сл. 1

Део рановизантијског канделабра из Виминацијума према М. М. Васићу

Fig. 1

Fragment of Early Byzantine candelabrum from Viminacium (after M. M. Vasić)

управник Народног музеја у Београду, објавио је предмет карактеристичног изгледа нађен у атару села Костолца.² У овом налазу (сл. 1), за који наводи да је у Народни музеј доспео још 1905. године, Васић је препознао део бронзаног канделабра. Предмет је моделован у облику стојеће људске фигуре огрнуте драпираним огртачем са испруженом левом руком у којој држи мач или бодез у усправном положају. Антропоморфна представа је јако стилизована и приказана у прилично неприродном искораку, на постаменту у облику цилиндричног стуба са дводелним капителом у горњој зони и лоптастом базом на коју се на доњем делу надовезује осовина са завртњем на крају. Судећи према оружју које држи у руци и широком огртачу (сагум?), ова фигура највероватније представља мушкарца, мада помичне карике, односно нау-

/2/ Васић 1908: сл. 1, 2; 15-19.

Сл. 2

Канделабр из Römisch-Germanischen Museum-a у Келну (D 4050), непознато налазиште

Fig. 2

Candelabrum from Römisch-Germanischen Museum in Cologne (D 4050), unknown site

шнице, уденуте у алке којима су стилизоване уши, могу да наведу и на помисао да се ради о представи фигуре супротног пола.

Судећи према данас већ добро познатим аналогијама, М. М. Васић је правилно утврдио не само карактер већ и хронолошке оквира овог предмета. Познато је само неколико примерака који припадају истој групи такозваних „склопивих“ носача за светиљке. Два, која је објавио Јантзен, одређени су у касније доба као предмети каролиншког културног круга, док је њима сличан налаз из Коринта нађен у слојевима који припадају раном византијском периоду.³ На основу два комплетније очувана примерка непознатог порекла, могуће је реконструисати некадашњи изглед канделабра коме је припадао налаз из Виминацијума. Код првог (сл. 2), који се данас чува у Römisch-Germanischen Museum-у у Келну, очуване су и ногаре у чије средиште се увртала осовина са фигуралном представом.⁴

Ногаре су састављене из два готово идентична, склопива дела. Сваки од њих моделован је у облику две симетричне ножице спојене по средишњој оси цилиндричним проширењем са перфорацијом за увртање осовина носача светиљке. У горњем делу, ногаре су израђене у виду јако стилизованих животињских протома на издуженом, благо повијеном врату, док су доњи чиниле лучне ножице са једноставним стопама. Овај примерак, изгледом и начином обраде, толико је сличан примерку из Виминацијума да се лако може закључити да се ради о производу једне исте радионице. То се најбоље може приметити у изгледу четвороструко рашчлањеног постамента на коме стоји фигура,

/3/ Jantzen 1966: 135-139; G. Davidson, 1952: No.863.

/4/ Brown 1979: cat. no. 319, p. 339-340.

њеној пози као и начину обраде детаља а нарочито драпираног огр- тача, физиономије и фризура. На основу стилских карактеристика, келнски примерак датован је у период VI-VII века што се уклапа у највероватније хронолошке окви- ре налаза из Костолца.

Неизвесно је порекло и другог нама познатог налаза који се данас налази у Хјустону, у оквиру De Menil колекције (сл. 3).⁵ Он пред- ставља комплет дела канделабра са минијатурном лампом за који се верује да потиче из Анадолије. На основу стилских одлика лампе издуженог крушколиког тела са крстом моделованим изнад прсте- насте дршке, двоструким кљуном и карактеристичним поклопцем у облику шкољке, цео овај налаз датован је у раздобље VI или раног VII века када је овај тип бронзаних светиљки био одомаћен у области источног Медитерана где су најве- роватније и произвођене.⁶

Како наводи сам Васић: „Једини податак за датирање овог фраг- мента могао би се тражити у карактеру локалитета на коме је нађен. Фрагменат је нађен у атару села Костолца „на Граду“, тамо где смо ми нашли праисторијске старине, затим остатке византијске тврђаве и најпосле остатке старосрпског насеља.“⁷ Свој

Сл. 3

Део канделабра са очуваном светиљком, De Menil колекција, Хјустон, непознато налазиште

Fig. 3

Fragment of candelabrum with preserved light, De Menil Collection, Houston, unknown site

/5/ Ross 1979: cat. no. 320, p. 340.

/6/ Bailey је ову форму лампи заступљених у фондовима Британског музеја у Лондону сврстао у своје типове „g“ и „h“ који махом представљају аквизиције са блискоисточног простора, углавном Египта и Сирије, Видети: Bailey 1996: p. 70; cat. no. Q 3800-3802, 3813.

/7/ Васић 1908: 18.

прилог о бронзаном канделабру Васић завршава следећим речима: „Стога је вероватно да овај фрагмент ваља приписати добру, када је на том локалитету владала византијска култура у ужем смислу, а то би у главном било време VI века по Христу“.⁸ Из ових цитата може се закључити да предмет о коме је овде реч није откривен приликом Васићевих истраживања на тлу који је заузимао антички Виминацијум, већ да је, заправо, нађен на истом оном месту на коме је он касније истраживао праисторијске, палеовизантијске и средњовековне културне слојеве.⁹ Како је предмет заведен у инвентарске књиге Народног музеја још 1905. године, претпоставили смо да се радило о откупу или покло-ну а не о налазу са систематских истраживања или рекогносцирања Костолца. Првим прегледом најстаријег Инвентара ствари Народног музеја утврдили смо да опис предмета заведених под инвентарским бројем 2318, који је наведен у Васићевом чланку о канделабру, не одговара налазу о коме је реч. Претпоставили смо да је приликом слагања текста дошло до штампарске грешке којом је инвентарски број пермутован или погрешно интерпретиран, што се показало као тачно. Срећом, на фотографији која је објављена у Додатку *Сти-ринара* за 1908. годину (сл.1), може се и данас добро видети да је на фрагменту канделабра, непосредно испод појаса са предње стране фигуре ратника, Васићевом руком исписан у црном тушу број музејског инвентара, као и година и место налаза који се налазе на задњој страни. Број о коме је реч заправо је био 2348 а не 2318. Поновним увидом у инвентарске књиге, утврђено је да су током јуна 1905. године, од тежака Милана Јовића из Костолца, купљени и под инвентарским бројем 2348 заведена два објекта: *бронзана сџаиша* и *бронзана фигура са прегсџавом јахача, ком. 2*. Јасно, статуа од бакарне легуре која се помиње у Инвентару ствари могла би најпре да одговара фигуралном делу канделабра који је предмет нашег интересовања. Није потпуно извесно о каквој представи јахача се ради и да ли ова два предмета имају још нешто заједничко осим истог налазача, инвентарског броја и места налазишта.¹⁰ Будући да је постојала пракса да се у инвентарским књигама тог времена упи-

/8/ Васић 1908: 19.

/9/ Васић 1906.

/10/ Могућност да се иза описа: *фигура са прегсџавом јахача*, заправо крије још један део истог објекта, можда управо ногаре канделабра украшене протомима животиње, односно коња, које су могле М. М. Васића навести да се ради о засебној представи коњаника, одбацили смо из два разлога. Оба су заправо везана за неке од врлина професора Васића по којима је био познат међу колегама и омиљен међу студентима. Мало је, наиме, вероватно да би он, као човек изузетно прецизан у изражавању, могао да представу коња опише као *фигуру са прегсџавом јахача*. Такође, његова

сују под истим инвентарским бројем чак и различити предмети уколико су откупљени једновремено од истог власника, претпоставили смо да се не ради од деловима једног предмета већ засебним објектима.

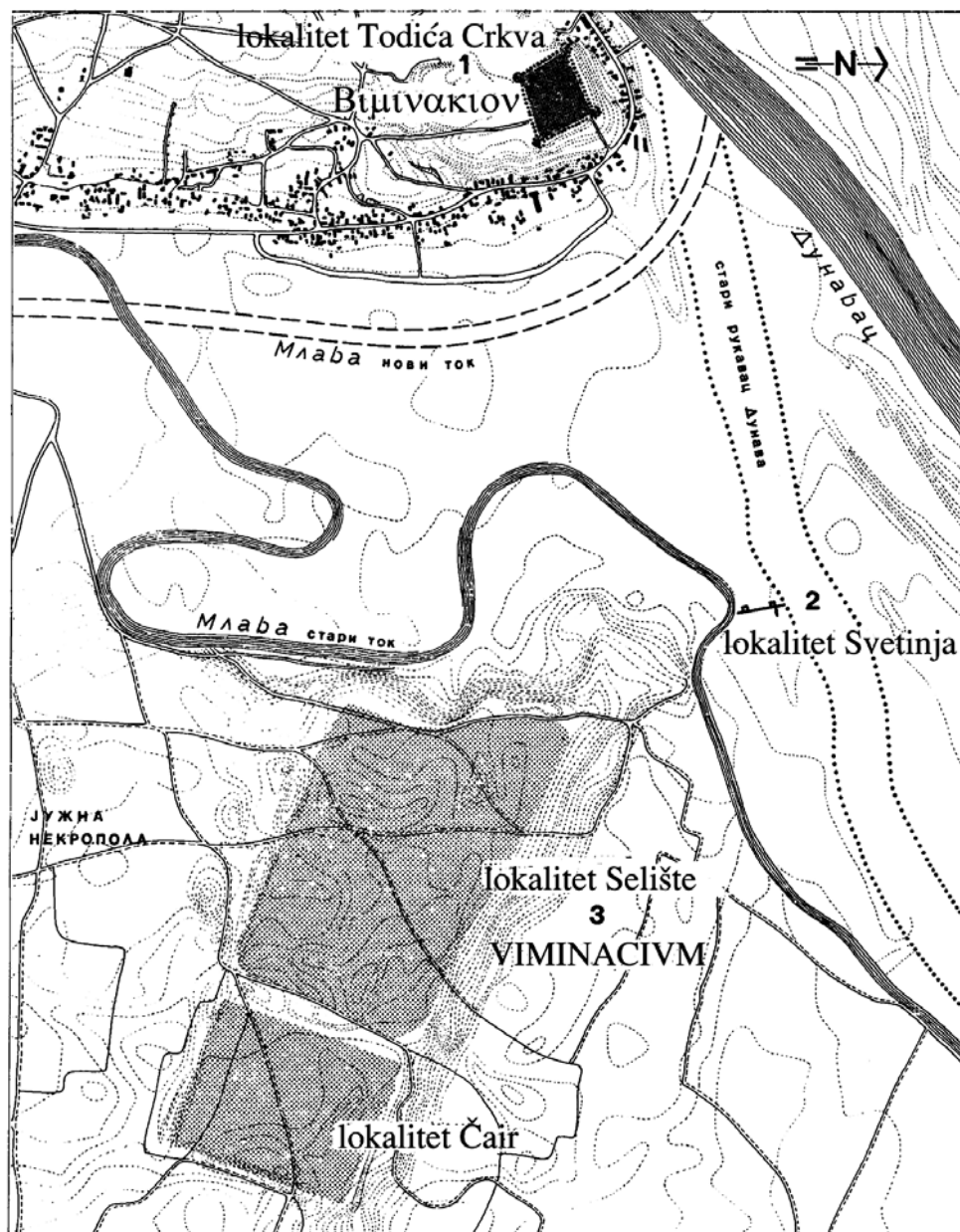
Из назива „на Граду“ који се односи на локалитет на коме је фрагмент канделабра нађен, може се лако закључити да се ради о месту на коме су постојали видљиви остаци насеља или утврђења. Тачније утврђивање локалитета са кога налаз потиче посебно поткрепљује податак да је на истом том месту сам Васић истраживао, налазећи ту „праисторијске старине, затим остатке византијске тврђаве и најпосле остатке старосрпског насеља“.¹¹ При разматрању највероватнијег места налаза фрагмента фигуралног канделабра, пресудни значај има поменути исказ М. М. Васића у коме он јасно истиче да је овај откривен на простору на коме су потврђени остаци рановизантијског утврђења.¹² Он је не само добро познавао топографију Костолца, будући да је и сам истраживао на том простору, већ је и лично заводио откупљене предмете у књиге Инвентара ствари Народног музеја, те је, вероватно, имао и прилике да из непосредног разговора са налазачем утврди тачно место на коме су предмети нађени. Из свега наведеног, изгубљени фрагмент канделабра са антропоморфном представом откривен је, највероватније, на локалитету познатом под називом Тодића Црква (карта 1), лоцираном на узвишеном платоу који доминира над садашњим селом Стари Костолац и левом обалом Млаве. На овом месту је, поред насеља праисторијског и римског доба, констатовано византијско утврђење из доба Јустинијанове обнове, као и најмлађи слој који припада словенској некрополи.¹³ Палеовизантијско утврђење, о чијим остацима прве подат-

позната проницљивост и изражена потреба да сваки предмет посматра и анализира, чему је на својим семинарима и консултацијама посебно подучавао младе археолошке нараштаје, разлог је више да одбацимо могућност да М. М. Васић, у најблиставијим годинама своје научне каријере, није увидео функционалну везу између делова једног истог предмета, коме је притом, јасно одредио карактер, употребу и културно-хронолошке границе.

/11/ Васић 1908: 17-18.

/12/ Истини за вољу, у костолачком атару, забележили смо помен још једног локалитета под називом „Град“ који је установљен на десној, а не на левој обали реке Млаве где ће у VI веку бити подигнуто утврђење византијског Виминакиона. Овај локалитет се, наиме, налази на подручју које припада делу античког насеља лоцираном сверозападно од „Чаира“ - места на коме се простирао римски легиски логор (карта 1) и знатно чешће се у радовима који се баве топографијом Виминацијума јавља под називом „Селиште“; упореди: Зотовић 1986: 60.

/13/ Васић: 1906: 56-70.

Карта 1

Ситуациони план рановизантијског Виминацијума (према М. Поповић, 1978)

Map 1

Site plan of Early Byzantine Viminacium (after M. Popović, 1978)

ке доноси још гроф Марсиљи,¹⁴ имало је неправилну правоугаону основу (димензије сса 160x130 m) са четири кружне куле на угловима грађене од ломљеног камена са доста кречног малтера.¹⁵ Као време трајања рановизантијског Виминакиона углавном се узима раздобље од првих година Јустинијанове владавине, односно од 535. године када је вероватно завршена његова изградња, па до средине последње деценије VI века када је дефинитивно уништено у аваро-словенском налету на граничне области Царства.¹⁶ Овакво датовање утврђења на левој обали Млаве уједно потврђује хронолошко опредељење канделабра које је раније дао М. М. Васић.

Питање идентификације фигуралне представе са костолачког канделабра, као и два поменута аналогна примерка из Келна и Хјустона, представља засебан проблем. Њега свакако није могуће решити са већом сигурношћу, пре свега због сумарне израде и недоречености целокупног приказа који отвара неколико различитих могућности. Појавом фигура мушкараца наоружаних мачем и огрнутих драпираним огртачем намеће се, најпре, закључак да се ради о сцени из гарнизонског миљеа чиме се приближавамо мишљењу М. С. Росс-а који је у њима видео представе војника или стражара, односно посланих који су опслуживали официре.¹⁷ Према његовом мишљењу овакви и слични предмети израђивани су у Константинопољу или у неком другом царском центру за производњу и дистрибуцију наоружања и војне опреме. Треба, такође, нагласити да традиција приказивања слугу или стражара са светиљкама, која ће се наставити и током средњовековног периода, сеже и уназад све до хеленистичке и римске империјалне епохе. Ту се нарочито издвајају представе негроидних ликова робова - лантернаријуса, који са светиљкама у рукама ишчекују одоцнелог господара. Фигурална представа канделабра из Виминацијума могла би, дакле, да представља одјек ове традиције, нарочито уколико обратимо пажњу на третман фризура, наглашени профил и помичну алку - наушницу, која се често среће на приказима негроида. Ове карике су, међутим, осим украсне могле да имају и употребну улогу те да служе за качење ланца. Врло често, бронзане лампе су имале ланчани систем са куком и трном за вешање о дрвене греде таванице или конструкције зидова. Такође, за металне лампе и

/14/ Marsigli 1726: Sectuo 9, Tab. 14-15, fig. XIII.

/15/ Бедеми овог утврђења су добрим делом уништени вековним разношењем грађевинског материјала и њихова траса данас се једва може назрети у околном рељефу. Археолошка истраживања спроведена су у два наврата и то у релативно малом обиму од стране М. Валтровића и М. М. Васића и В. Поповића; види: Васић 1906: 56-66; Поповић 1978: 32-33.

/16/ Поповић 1978: 35.

/17/ Ross 1979: 340.

канделабре на којима су оне постављане ради веће стабилности и бољег осветљења, био је често закачен и ланац са пинцетом, маказицама или трном, инструментима коришћеним за подсецање и извлачење фитиља који је догоревао током употребе.

Сложенији симболички значај такође је могуће назрети и у повезивању неколико различитих симбола који се јављају на фигуралним склопивим канделабрима овог типа, као и другим средствима за осветљење. Четири животињске главе које украшавају горње делове ногара канделабра из *Römisch-Germanischen Museum*-а (сл. 2) могле би да упуте на везу са соларним култом, односно коње упрегнуте у квадригу која носи Сола, односно небеску светлост. Уколико, међутим, у животињским протомима приказаним на поменутом канделабру из Келна препознамо ликове фантастичних бића, грифона или змајева, изнад којих је постављена фигура ратника са мачем функционално повезаним са средством за осветљавање, свећом или светиљком, није тешко распознати хришћански иконографски модел приказивања победе небеске или божанске светлости над силама таме, односно тријумф добра над злом.¹⁸ Грифони, зма-

/18/ Претпостављена иконографска осовина: змај, ратник са мачем и пламен (светлост), можда може пружити простора да у понуђеној фигуралној представи препознамо лик божијег слуге, гласника и победника над змајем, лик арханђела Михаила са пламеним мачем. Свакако, штупа и крајње упрошћена форма фигуре са канделабра из Виминацијума, као и са преостала два аналогна примерка, умногоме одударају од уобичајених представа овог светитеља и тешко да могу пружити директнију потврду да се ради о приказу арханђела. На фигури из Хјустона, међутим, можемо издвојити један детаљ који би могао да иде у прилог оваквом, заиста слободном тумачењу. Наговештај крила, препознатљивог анђеоског атрибута, истина невешто приказаног тако да изгледа као да се ради о крају огртача пребаченог преко десне руке, а не иза ње, може се наслутити у кратким лучним орнаментима распоређеним попут крљушти и дугим вертикалним урезима испод њих. Овај детаљ коме је, чини се, посвећена прилична пажња приликом израде, могао би да одговара упрошћеном распореду краћег и дугог перја у крилима, и то знатно пре него евентуалном орнаменту огртача са дугим ресама на крају или телесном оклопу. Везивање канделабра из *De Menil* колекције за Анадолију као најавероватније подручје налаза, такође има одређену тежину у овом смислу. Најпре, мора се истаћи старија традиција обожавања локалних фрижанских божанстава која су опстала током целог римског периода као и њихова иконографска блискост са каснијим приказима анђела посебно обожаваних на овом тлу још током II-III али и све до V века, а посебно арханђела Михаила чији ће култ бити далеко најраспрострањенији у централном делу Мале Азије; види: Mitchel 1995: 46, нап. 270, 271, са наведеном литературом.

јеве или змије неретко се компонују са другим хришћанским симболима (крст, христогорам, голуб, делфин, јабука), на фигурално украшеним лампама касноримске односно палеовизантијске епохе какве су констатоване како на тлу Србије тако и на знатно ширем простору, од Италије на западу до обала источног Средоземља.¹⁹

/19/ Jeličić 1959: 80-81, T V/15; Bailey 1996: p. 77.78, cat. no. Q 3831, 3831.

БИБЛИОГРАФИЈА / BIBLIOGRAPHY

Brown 1979

K. R. Brown, *Collapsible lamp- or candelstand*, in Weitzman 1979: cat.no. 319, p. 339-340.

Васић 1906

М. М. Васић, Старосрпска налазишта у Србији, *Старинар* I, Београд: 1906: 56-70.

Васић 1908

М. М. Васић, Фрагмент канделабра (?), *Додатак Старинару новога реда њог. III*, Београд 1908: 15-19.

Weitzmann 1979

K. Weitzman (ed.), *Age of Spirituality, Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*, Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art, New York 1979.

Davidson 1952

G. R. Davidson, *Corinth: The Minor Objects*, The American School of Classical Studies at Athens, 12, Princeton 1952.

Зотовић 1986

Љ. Зотовић, Јужне некрополе Виминација и погребни обреди, *Viminacium* 1, Пожаревац 1986: 41-60.

Jantzen 1966

J. Jantzen, Karolingische Bronzegeräte, *Pantheon* 24, München 1966: 135-139.

Jeličić 1959

B. Jeličić, Bronzani žišci u Narodnom muzeju, *Zbornik NMB* II, Beograd 1959: 73-82.

Marsigli 1726

A. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus*, II, Hagae-Amsterodami 1726.

Mitchel 1995

S. Mitchel, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor, Vol. II, The Rise of Church*, Oxford 1995.

Поповић 1978

М. Поповић, Светиња, нови подаци о рановизантијском Виминацијуму, *Сџаринар XXXVIII*, Београд 1978: 1-37.

Поповић, Јевремовић 1994

В. Поповић, Н. Јевремовић, *Народни музеј у Београду 1844-1944*, Београд 1994.

Ross 1962

М. С. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in Dumbarton Oaks Collection*, Vol I, Washington. D.C. 1962.

Ross 1979

М. С. Ross, *Fragment of a portable lampstand with miniature lamp*, in Weitzman 1979: cat.no. 320, p.340.

EARLY BYZANTINE CANDELABRUM FROM VIMINACIUM – 100 YEARS LATER

This work concerns one exceptional but unfortunately now lost object from the Collections of the National Museum in Belgrade that originated from the region of modern Kostolac one time Byzantine Viminakion (Map 1). It was published already in 1908 by M. M. Vasić at that time director of the National Museum in Belgrade and he offered in the short and concise article functional, cultural and chronological determination the credibility of which could not be denied even a century later. Considering that it is a fragment of very special and rare type of Early Byzantine lampstand (Fig. 1) we decided to point once again to the character and importance of this long ago lost object. It is a vertical part of foldable bronze candelabrum modeled as human figure, which holding a sword stands on short pedestal.

Judging by the data provided by M. M. Vasić in the mentioned article the lost fragment of candelabrum with anthropomorphic representation was discovered in the area of Paleo-Byzantine Viminakion at the site known nowadays as Todića Crkva situated on the left bank of the Mlava river above the village of Stari Kostolac (Map 1). Besides the settlements from prehistoric and Roman period there were also encountered Byzantine fortification from the period of Justinian's restoration and Slavic necropolis as the latest cultural horizon at this site. Paleo-Byzantine fortification of irregular rectangular plan (ca 160 x 130 m) with four circular towers at the corners existed from the first years of Justinian's rule, i.e. from the year 535 when it most probably had already been constructed to the middle of the final decade of the 6th century when it had been definitely destroyed in Avaro-Slavic attack on the border regions of the Empire. Such dating of the fortification on the left bank of the Mlava river confirms at the same time chronological determination of the candelabrum suggested by M. M. Vasić.

On the basis of two analogous specimens from the unknown sites (Figs. 2, 3) it is possible to reconstruct the appearance of this object produced as it is assumed most probably in some of Imperial workshops in the Eastern Mediterranean. The first one (Fig. 2), today in the Römisch-Germanischen Museum in Cologne has preserved also the stand where in the center was inserted or screwed the shaft with figural representation. The stand consists of two almost identical foldable parts shaped as two symmetrical small legs joined along the central axis by cylindrical extension with perforation for inserting the lamp holder. The stand is decorated in the upper section with stylized animal protomes (horse, dragon, griffin) while lower section consisted of small arched legs with simple feet. The Cologne specimen is by its appe-

arance and method of manufacture so similar to the specimen from Viminacium that it is almost certain that they had been produced in the same workshop. This could be best observed in the shape of quadripartite pedestal on which the figure is standing and in the pose of figure and in the manner of depicting details in particular pleated cloak, physiognomy and hair style. Candelabrum from Römisch-Germanischen Museum in Cologne is according to the stylistic characteristics dated in the 6th-7th century and it corresponds with chronological determination of the object from Kostolac.

The provenance of other known specimen today in De Menil Collection in Houston (Fig. 3) is also unknown. It is a part of candelabrum with miniature lamp believed to originate from Anatolia. On the basis of stylistic characteristics of the lamp of elongated pear-shaped body with cross modeled above the ring-like handle, double spout and characteristic lid of shell shape this find was dated in the 6th or early 7th century when this type of bronze lamps was common in the Eastern Mediterranean where they had most probably been also produced.

The question of identification of figural representation from the Kostolac candelabrum as well as two mentioned analogous specimens from Cologne and Houston is a distinctive problem. This problem is not possible to solve with considerable certainty first of all because of summary execution and incompleteness of the representation, which opens up few different possibilities. Figure of a man armed with sword and draped in pleated cloak suggests instantly the conclusion that it was the scene from garrison milieu and it is close to the opinion of M. C. Ross who understood these images as representations of soldiers or guards in officers service. According to his opinion such and similar objects had been produced in Constantinople or some other imperial center for production and distribution of weapons and military equipment. It should be also emphasized that tradition of representing servants or guards with lamps dates back to Hellenistic and Roman imperial times and continued also in the medieval period. In that group particularly conspicuous are representations of Negroid slaves – lanternarii.

More complex symbolic meaning is also possible to discern in connection of few different symbols occurring on figural foldable candelabra of this type as well as on other lighting equipment. Four animal heads decorating upper parts of candelabrum stand from Römisch-Germanischen Museum (Fig. 2) could indicate the connection with the solar cult, i.e. the horses hitched to quadriga carrying Sol, so to say the celestial light. If, however, we recognize in the animal protomes on the mentioned candelabrum from Cologne the fantastic beings, gryphons or dragons surmounted with warrior figure with sword and connected with lighting equipment (candle or lamp) it is not difficult to distinguish Christian iconographic model of representing the victory of celestial or divine light over the powers of darkness, i.e. the triumph of good over evil. Gryphons, dragons or snakes are frequently combined with other Christian symbols (cross, Christogram, dove, dolphin, apple) on figural decorated lamps from the Late Roman as well as Paleo-Byzantine period that have been encountered in the territory of Serbia but also within much wider area from Italy in the west to the coastal regions of the East Mediterranean.